History and society
Тарих һәм җәмгыять
История и общество

DOI: 10.26907/2311-2042-2022-18-1-97-115

TATAR TELEVISION THEATRE IN THE MIRROR OF PUBLIC OPINION[1]

Gulyusya Gabdrashitovna Aksoy,
Bartin State University,
54 Agadzhi Faculty, Bartin, Turkey,
gaksoy@bartin.edu.tr.

Mileusha Mukhametzyanovna Khabutdinova,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
mileuscha@mail.ru.

The article systematizes the material on the history of Tatar television theatre. The study is based on the television plays created by the Tatar directors Gali Khusainov, Rinat Sakaev, Akhtyam Zaripov Idmas Utyaganov and Gulsum Belyaeva as well as the reviews and letters from viewers. It is proved that in the 1970s – 1990s, Tatar television plays and television films efficiently popularized Tatar culture. The history of television theatre is viewed through the exchange of messages between the viewers and the editors of the literary and dramatic programs of the Kazan TV studio.

Key words: Tatar culture, Tatar television, Tatar theatre, TV show, TV movie, readers' letters

Introduction

We regret to state that the history of regional television is not popular with researchers. The books available to readers mostly comprise anniversary books and reference publications ([1], [2]). It is worth mentioning the research papers by E. P. Alekseeva [3], [4], A. T. Galimzyanova [5] and R. V. Dautova [6], [7], [8], [9].

Regional television appeared through the efforts of true enthusiasts. The Big Kazan Television Centre officially opened on November 1, 1959. When the construction of the Moscow-Sverdlovsk radio relay line was completed, Kazan residents were able to watch the first broadcast from Moscow on March 16, 1962. As new radio relay lines were built, television began to penetrate into the regions of the Tatar Autonomous Soviet Socialist Republic. By the early 1970s, 80 percent of the

[1] The level of prior studies of the Russian and Tatar television theatre history was studied by G. B. Aksoy, the analysis of the archival materials belonging to the director Akhtyam Zaripov was carried out by M. M. Khabutdinova.

territory of the republic had got access to television broadcasting (See more: [8]).

The development of television has lead to the appearance of the genre of television drama. In the USSR, the first television play was shown in 1938, but, since video recording had not been practiced yet, television plays, like theatrical ones, were played on-air until the beginning of the 1950s (See further: [10]. "The Truth is Good, but Happiness Is Better" gained fame as the first theatrical performance (1951), shown not in a "live" broadcast, but on film. As noted by B. N. Konopleva, the possibility of recording television plays on film with the help of film recorders appeared only at the end of 1950 [11, p. 180] So, television theatre appeared during the years of the "Thaw".

The novelty of our study lies in the fact that it is the first attempt to systematize the information on the history of Tatar television theatre.

Materials and methods

The purpose of the article is to trace the development of specific forms of Tatar theatrical art – a film and a television play in dynamics – in the context of Tatar culture in the second half of the 20th century using the historical and typological method; to identify the factors of their development; to reveal the historical, social and cultural features of these theatrical phenomena.

The material of the study comprises the television plays created by the Tatar directors Gali Khusainov, Rinat Sakaev, Akhtyam Zaripov and Idmas Utyaganov; as well as reviews and letters from viewers.

Discussion

As G. Sidorova mentions, "the appearance of film-plays and television plays was fuelled by the successful development of television in the early 1950s." The first film-plays in the USSR to be shown on television and in cinemas were created in the 1950s. They were staged in the studio by actors from different theatres. Theatrical and television directors were involved in the multi-camera shooting of television drama. According to G. Sidorova, "the interest in creating a television drama was due not only to the technical development of the media, but also to the lack of feature films in the early 1950s. [12, pp. 214–215]. The same years witnessed the appearance of the first works on the specifics of the television drama genre [13], [14].

The theatre critic N. Zhegin commented on the artistic features of the television drama: "The small TV screen has a unique opportunity to reveal the talent of the actor, their almost inexplicable ability to look through the eyes of another person, to think as they think, to listen, to feel ... in short, to live a life of another person.

After all, the theatre does not have close-ups, it is designed to communicate with a large audience. There is still a certain, I would say, "hieroglyph of conventionality" in it. There, each emotion is enlarged, manifested in a gesture, a mise-en-scene... There you can often replace it with a designation. And perceiving this designation, the viewers themselves imagine both the state of the characters and their relationship according to a familiar code.

The television drama with its continuously developing action, with an abundance of close-ups, is devoid of the conventions of theatre and cinema. There is no deception, everything is real, genuine, sincere. Human faces, human eyes...

While on the stage we most often see and hear the result, that is, the answer itself, on the television screen the silence of actors, their attitude to the partner's words, their reaction, their assessment can bring us great pleasure.

In a real television play, the nature of shooting and the subject of shooting help to reveal the idea of the play, the essence of its images". [15]

Director Gali Khusainov (1919–2001) was one of the first developers of the Tatar TV drama. In 1952–1969 and 1972–1975, he worked as an editor of the Tatar radio, a director, and then the chief director of the Kazan television studio. G. Khusainov came to television having an impressive background in preparing radio performances. While working as a director of children's programs, he staged the play "The Earth", based on his own script. Both children and adults participated in it. The performance was a short film with development, editing and musical design. When G. Khusainov was made the main director of the studio, its activities expanded. After graduating from the Moscow Mikhail Shchepkin Higher Theatre School, Tufan Minnullin wrote scripts for the studio productions. Thanks to both of them, multi-part television performances were released. G. Khusainov's most significant works were "Mother's Field" (1965) (based on the same name story by Chingiz Aitmatov), "Musa" (1966) (based on the same name novel by Shaikhi Mannur, 5 episodes), "Kazak kyzy" ("The Daughter of the Steppe" based on the famous novel by G. Ibragimov, "Ak chechekler" ("White Flowers") based on the same name novel by G. Absalyamov. The very first television plays were live. He paid great atten-

tion to the sound background and musical accompaniment of the television plays. At his initiative, the studio began to use intra-frame editing – from a general view to a close-up, overlaying plans and camera detour.

The history of Tatar television theatre is unimaginable without its director Renat Sakaev (1928–1995), who worked for Kazan television for 13 years. This is how his colleague, assistant director L. Gushchina, characterizes this period: "I met Renat Saidovich in 1968, when I was invited to work at the Kazan television studio as an assistant director...

At that time, we worked only live, then it was called "going on the air live". Nothing could be reshot, edited, re-recorded. Nevertheless, despite the small size of the studio, clogged with a huge number of lighting fixtures and bulky television cameras, behind which special people were dragging heavy cables, we were able to regularly stage dramatic performances, musical and poetic compositions, and even serious and respectable holiday concerts, consisting of a wide variety of performances.

They also broadcast the best productions of Kazan theatres and the ones touring in Kazan at that time, while literary and drama editors of the studio staged their own performances. I think that the great credit in pursuing this policy in the studio and creating the programmes of high artistic merit should go to its chief director" [16, pp. 270–271]. R. Sakaev successfully filmed the script of Anas Khasanov's "The Magic Headscarf".

The television film "Berenche Theatre" ("The First Theatre") (1961) by R. Sakaev is considered the "gem" of Tatar television. The actors involved in its creation later became legends of Tatar theatre, among them are Nazip Gainullin, Shahsanem Asfandiyarova, Irek Bagmanov, Vera Minkina, Ravil Sharafiev, Firdaus Akhtyamova and Nail Dunaev. The film is still popular with viewers.

According to G. R. Sakaeva, R. Sakaev himself wrote scripts for many of his television performances, making translations into two languages, Russian and Tatar: "Bird Cherry Flowers", "Facing Lenin", "And the Music Will Respond", "Obelisk in Raifa", "Wedding"[16, p. 271].

Until now, the contribution of the director Akhtyam Zaripov to the history of Tatar television theatre has been underestimated despite the four dozens of television plays and television films shot with his direct participation. (See Appendix 1). In addition, he shot a hundred essays about famous people of our republic. In 1972, A. Zaripov started working at the Kazan television studio as a director. In 1987–1992, he became its chief director.

"From 1968 to 1970, the literary and dramatic editorial staff prepared and aired television shows. Considering that theatres stage from 6 to 7 performances per season, this is a lot," said A. Safiullina, at that time the editor-in-chief of art programs of the Kazan television studio, in her speech at the party meeting of the Union of Writers of the TASSR [17].

A. Zaripov's attention was drawn to the work of the outstanding Tatar writers such as Sharif Kamal, Mirkhaydar Faizi, Mirsay Amir, Fatih Khusni, Sharif Khusainov, Ibrahim Nurullin, Ayaz Gilyazov, Garif Akhunov, Tufan Minnullin, Akhat Gaffar, Rinat Muhammadiev, Salikh Battal, Musagit Khabibullin, Akhsan Bayan, Atilla Rasikh, Talgat Galiullin, Shamil Rakipov and Madina Malikova. As the journalist Milyausha Galiullina notes, A. Zaripov always approached the development of scripts creatively, trying to express his view of the work [pp.18, 13].

The analysis of the archival materials shows that the scenarios of the television plays were subjected to creative review in addition to censorship examination. So, A. Zaripov's archive contains a review of the playwright Tufan Minnullin on the script based on the story "Tau Yagi Poveste" ("The Mountain Side Story") by Akhsan Bayanov. The reviewer strongly recommends that the screenwriter and director of the teleplay preserve the author's lyrical digressions. T. Minnullin is generally satisfied with the script: "I liked the story... There is also nothing to criticize in the script. In my opinion, the screenwriter managed to translate the author's thoughts into the language of television and preserve their integrity. Hope to see the premiere" (Interlinear translation) [19].

In September 1978, the television film "Yoldyzlar jite herkemge" ("Enough Stars for Everyone"), based on the work by Akhsan Bayan "Tau Yagy Poveste" ("The Tale of the Mountain Land"), became the winner of the All-Soviet Television Film Festival held in Kemerovo and dedicated to the first anniversary of the new Constitution of the USSR. The creators of the television movie received the awards "For best director" (Akhtyam Zaripov), "For best actress" (Firdaus Khairullina), "For a vivid image of a contemporary" (Ildus Akhmetzyanov).

The work on the Tukay theme became the highlight of the director's creative work. He presented the first full-length television play about the poet to the audience in 1973. The role of G. Tukay

in "Yaz Sulyshi" ("The Breath of Spring") was performed by the actor Ildus Akhmetzyanov. It became a landmark in his life: "The next day after the show, Kazan was welcoming me as Tukay. Since then, my fate has been closely intertwined with Tukay, I have always keenly felt the extraordinary love of the people for his personality. I cannot live without Tukay today. He is in me, he has become a part of my nature, we are inseparable – forever" (Interlinear translation) [20].

Then A. Zaripov presented the television play "Tukay in St. Petersburg", based on the drama of the same name by I. Nurullin [21]. The role of G. Tukay was played by Nail Dunaev. Despite the fact that this television play was warmly received by the audience, the literary critic criticized the interpretation of G. Tukay's image. I. Nurullin criticized A. Zaripov for insufficient attention to the poet's artistic world, his commitment to educational ideals, determination, and for the excessive passion for depicting the environment of the great poet. The literary critic advised the director to study two books: the collection of stories about G. Tukay by I. Nurullin (1971) [22] and the book "Tukai atheismy" by Z. A. Ishmukhammetov (1971) [23].

In 1985, A. Zaripov resorted to the image of the poet again. The writer S. Khakim gave a professional review of the script:

"While working on the topic "Tukay", Akhtyam Zaripov relied on currently known historical facts, episodes, and events from the life and creative biography of the poet known to date. The screenwriter ordered them not mechanically, but in accordance with his plan to reveal the greatness of the poetic genius, the depth of the drama of his inner life. The dramatic fate of Tukay unfolds before our eyes.

Who do we meet in the work? Most of these people are familiar to us: Tukay himself, Sagit Ramiev, Galiasgar Kamal, Sagit Sunchaley, Zaituna, Kabir Bakir and Musa Bigiev... These images are familiar to Tatar readers. Therefore, this material will be understandable to the audience.

What determines the success of the play? Despite the fact that the material is familiar to me, I read it with pleasure. The author managed to make the text attractive to readers. The thoughts and solid facts inspire confidence. The links between them are natural" (Interlinear translation) [24].

S. Khakim advised A. Zaripov to reconsider the concept of the episodes "Tukai and Zaytuna", "Tukai and Gafuri", as well as to abandon the excessively long poetic texts.

The Tatar intellectuals took this film as a blessing. Many reviews praised the leading actor Firdaus Zhalilov. Thus, the graduate of Kazan University F. I. Gafurova, who lives in Ukraine, thanked the actor in her letter for helping viewers "to love Tukay even more and hate his enemies even more". The subject of her special admiration was the language of the characters: "What a language! For a long time haven't I heard such purely literary, beautiful speech mixed with folk humour on Tatar television!" [25].

The review of Sait and Bike Shakurovs from Kazan is also indicative:

"Today, the Tatar TV studio showed a multi-part television film "Tukay", dedicated to the 100th anniversary of the great poet Gabdulla Tukay. We, the representatives of the generation that acquired the language thanks to Tukay's poems, perceived the TV film as a wonderful gift for the significant date. Truly, the studio's creative team put a lot of effort into creating a much-needed picture that should be awarded all kinds of praise. The film evokes great interest. You look forward to each episode with an interesting plot. We are introduced to new facts from the creative and personal biography of the poet. Tukay is shown here not only as a poet, but also as a restless public figure. While watching the film, both representatives of the older generation and young people were equally proud.

"What great personalities can be found among our people!" (Interlinear translation).

The audience's thoughtful approach to the television film is admirable. Thus, Gabderrashid Tuktarov points out some factual errors in the interpretation of Tukay's image in his review of the 3rd episode of the television film "Ay Tashkala-Bashkala" ("Oh the Capital City"): "The episode with the public recitation of poems looks unjustified. There are a thousand reasons for this. First, Tukay never recited his poetry in public. He only published them (He allowed himself to recite his poems once, joining the Sayyar troupe, since then he considered this one of his major mistakes). Usually, he recited his poems melodiously in 2–3 lines, almost whispering to himself. Or, he would repeat the line "You won't catch up with Bashka, hooktails!" or one of the verses of the Quran" (interlineary translation) [27].

In his review of the two-episode television film "Bez kitabez, sez kalasyz" ("We Are Leaving, You Are Staying") (1996) based on the play of the same name by T. Minnulin, Kh. Kumysnikov notes that A. Zaripov abandoned the caricature aesthetics in the interpretation of the Tatar aristocrats Khasan

and Yakub Akchurin. This enabled the director to create the original images of the representatives of the Tatar business elite. What aroused special admiration were the pictures of nature, which contributed to the poetic atmosphere. To emphasize the poet's unity with nature, A. Zaripov skillfully used the technique of contrast: the fussy life of the merchant's estate is brightly revealed against the background of the picturesque landscapes [28].

During the years of perestroika, A. Zaripov, Garif Akhunov, Rizvan Khamid and Akhat Gafar worked on the film "Kargyshly Balachak" ("Cursed Childhood") (7 episodes) (1996) in the association "Tukay". The turkologist Rifkat Akhmetyanov notes A. Zaripov's courage in creating a picture of the great G. Tukay's childhood, which researchers have very fragmentary information about. According to the turkologist, the director destroyed the stereotypes in the interpretation of the religious figures' images: "We belong to a generation brought up on the images of mullahs, who reached the level of fanaticism in the performance of religious rites and were distinguished by the absence of critical thinking in matters of faith. It turns out that if you look closely, they also had some personal dramas, experiences and joys" (interlineary translation) [29, p. 1]. The television film stimulates the viewers to further reflections on the fate of G. Tukay, "whose personality is revealed in inseparable connection with his era". The reviewer points to the independence shown by the screenwriter in interpreting the image of the poet's father Mukhammatgarif and the depth of the psychological pattern in creating the image of his mother Bibimamdude. A. Zaripov pays great attention to representing the festive and ritual culture of the Tatars, introduces the viewer to the way of life in the madrasah, which undoubtedly has a great educational potential.

A. Zaripov preserves G. Akhunov's designation of authority to film the novel "The Daughter of the Volga" in his archives [30]. Nurulla Gaptullin from Nizhnekamsk wrote a letter, where he gave a comparative analysis of the television film "Istalek ochen Gilemkhanga" ("To Gilemkhan for to Be Remembered") and the television film "Treasure", filmed at the Sverdlovsk film studio. The viewer admires the philosophical depth of the Tatar television film and expresses the hope that the nature spots of Tatarstan (near the Volga, Sviyaga, Vyatka, Mesha rivers) will adorn many other films in the future. N. Gaptullin also speaks highly of the musical design of the film, as A. Zaripov invited the singer Renat Ibragimov to the process of shooting [31].

At the request of the Committee on Television and Radio Broadcasting of the TASSR, A. Zaripov created a television play based on the story by A. M. Gilyazov "On Friday, in the Evening ..." in 1984. After the premiere, a heated discussion broke out in the press [32]. A. M. Gilyazov received about two hundred letters from the readers and viewers. The writer summed up this discussion in a special TV show. A. M. Gilyazov was sincerely glad to know that the story of Bibinur evoked such a warm response from the readers and viewers. At the same time, he was upset that the viewers "considered" only the problem of loneliness in old age. A. Zaripov showed Bibinur in the mirror of the villagers' gossip in the shop, which impoverished the author's intention. The story of the main character in the performance is framed by the thoughts of the Choir of her fellow villagers – "witnesses" – about what will happen if the light of goodness goes out in the human heart:

Кояш калкыр да батар, Батар да калкыр, Мәңге нур чәчәр! Ә минә кеше күңелендә Кояш батса – Җир ничек яшәр?! [33, 4.]	The sun rises and sets Sets and rises, Always scattering its rays! But if in the human soul The sun sets – How will the Earth live?!" (interlinear translation)

As it was noted by the researchers B. Mukhametshin, M. Khabutdinova, A. Khabutdinov, "the method of changing the heroine's clothes, used to switch time planes, turned out to be very successful in the television play. We note the use of theatrical conventionality in the interpretation of space in A. Zaripov's television play. We do not observe here a craving for pedantic life authenticity. A. Zaripov strives to create a polyphonic spatial environment, which shows a new side of the information in each scene and casts a light upon the circumstances of the characters' lives and the nature of their relationships with others" (See [34]). Melting prose into a dramatic text, the screenwriter fails to individualize the speech of A. Gilyazov's characters. This displeased the audience.

In her review, Nailya Safina from the village of Devash, the Apastovsky district, criticizes the director for the absence of the truth of life in his television film: "But there is no falsehood in the story by Ayaz Abyy, he took everything from life" (interlinear translation) [35].

Thus, during the discussion of the television play, the fire of criticism of the reader Khamidullina's from Kazan is directed at the speech culture of the actors: "Why are the actors, who have successfully played in the film, unable to express their thoughts about the characters in pure Tatar during the discussion on television?" (interlinear translation) [36].

The television play "Galiyabanu", which A. Zaripov began working on in 1992, caused a heated discussion in the press. "Galiyabanu" was shot in the open air in the villages of the Aktanysh and Kaybitsky districts, which was a novelty, according to R. Aymet [37]. The audience severely criticized the director for the insincere scenes with the participation of the amateur ensemble "Agiydel", invited to recreate the atmosphere of evening youth gatherings. According to the audience, the mature artists looked weird in the love story. The spectators also gave a barbed reception to the scene of Galiabanu's bathing in the river [38], [39]. According to the unanimous opinion of viewers, the role of Galiabanu is a creative failure of Lidia Akhmetova. The television play was ruined by the participation of professional singers who performed folk songs and were unable to transmit the folk spirit and fill their acting with drama.

A. Zaripov very warmly recalls the joint work with A. Eniki on television films based on his works: "Tonge tamchylar" ("Night Drops") and "Golendem tutash hatirese" ("Blooming Memories") [40]. The archive of A. Zaripov contains a poem by Ildar Yuzeev – a poetic reflection on the story "Ber gene segatke" ("Give It a Try"):

Бер генә сәгатькә...

Ул килгәнче егет китеп барган...
Күрешәлмәү – нинди авыр бит...
Аңла инде сөйгән ярлар хәлен...
Тукта, поезд, китмә, сабыр ит!
Китте... китте сугыш кырларына,
Анда – атыш, вәхшәт, үлештер.
Бәлки, соңгы тапкыр күрүемдер...
Тукта, поезд, зинһар, күрештер!
Ник кызгандың, язмыш, бу гүзәлдән
Тик бер генә сәгать вакытны?
Тукта, поезд, бары бер сәгатькә
Озынайтчы авыр бәхетне!
Туктатырга вакыт мизгелләрен
Юкмыни соң тик бер сәбәп тә?
Тукта, поезд, аны бәхетле ит
Күпкә түгел, тик бер сәгатькә... [41].

Analyzing the satirical nature of the television play "Olylarda balachaga uena" ("It's a Childhood Game," He Said), based on the stories by T. Galiullin "A Bomb" and "Degva", the literary critic N. Khanzafarov notes the director's successful use of farcical techniques to transmit the author's idea [42].

The performance "Namus" melted the hearts of many viewers and they shared dozens of life stories with the editors to emphasize the vitality of the stage plot (see, for example, the letter of Magmuza Batyrshina from the Aksubaevsky district [43]).

A lot of letters in the archive are devoted to the performance "At Our Entrance" based on the work by Sharif Khusainov. The authors of the letters share their reflections on the moral problems of our time [44]; [45]. Sufiya Galimova from Kazan admits that she and her family experienced a real shock while watching the television play: "The local television has never shown anything like it. Thank you very much! This is how we should work if we are talking about perestroika. The performance will help awaken the people from hibernation...". [46] The journalist Koyash Timbikova expressed a similar opinion [47].

Getting familiarized with the letters of viewers in Akhtyam Zaripov's archive, we noticed that by the end of the era of stagnation there appeared more and more letters with a request to dub television plays into Russian. This is one of the manifestations of the assimilation processes taking place in the Tatar environment. In addition, we noticed that by the 1990s the letters had started to contain more and more everyday stories. Apparently, this is a manifestation of the people's need to share their experiences after decades of ideological dictate.

A special place in the history of Tatar television theatre is occupied by the work of its director Idmas Utyaganov. In 1960, he graduated from the Faculty of Theater Studies at GITIS and returned to Kazan. Due to the lack of directors at the Kazan Television Studio, he first had to work as a director in various editorial offices: propaganda, agriculture, industry, "news", in children's and youth offices. I. Utaganov filmed the original two-part work of A. Khasanov's "My Apple, Mom", "I Want to Say Dad".

In 1989, he gained fame as the creator of the first Tatar television musical "Myrau Batyr" ("The Bogatyr Cat") based on the work of the same name by Naki Isanbet. Indus Sirmatov worked on the script together with the director. The entire theatre community of Kazan took part in the creation of the television musical. The TASSR television and radio company set strict deadlines for the film crew: it was necessary to produce one episode per

day. At the same time, before arriving at the studio, the artists did not know what they were to play that day. They got familiarized with the script right on set and during the recording of vocals (the composer was Rashid Abdullin). The children from the choreographic ensemble “Happy Childhood” (the art director Svetlana Ishkuzina) took part in the shooting.

“Myrau Batyr” became a big event for the Tatar audience of spectators. People looked forward to each new episode, organized group viewings and discussions, trying to predict how it would all end. After the premiere, the editors received dozens of letters daily. Adults admitted that their children fought for the right to be Myrau Batyr in games (See [48] about this).

The second work of I. Utyaganov at the “Tukay” studio was also addressed to children. It was a three-episode television play “Azat Mergen” (“A Free Hunter”).

Later the work on television plays came to naught due to the disappearance of funding.

Director Gulsum Belyaeva brought the scripts “The Letter Found in the Water”, “Forest Fairy Tale” and “The Daughter of October” by Anas Khasanov to life. The editors of the programs for children believe that in this area, they fulfilled their tasks, since they managed to solve the problems of spiritual, moral, socio-political and cross-cultural education in their performances, based on concrete examples, and received due appreciation in society. This is also evidenced by the fact that the studio staff were awarded certificates of honor by Gosteleradio and the Central Committee of the Trade Union of Cultural Workers of the USSR. Moreover, there was an opinion that Kazan had found its place in a completely new genre of television drama.

Results

Summing up the results of the study, we believe that Tatar television plays and television films in 1970–1990 were an effective form of popularization of Tatar culture. Tatar directors have created many original television shows in different genres based on the works of the best Tatar writers of the 20th century.

The interest of the mass audience in television plays was caused by the fact that television during the years of stagnation and perestroika turned into a form of leisure. Theatre actors were wildly popular, but most of the audience did not have the opportunity to attend performances, because theatres were located only in large cities of the republic. The editors received hundreds of letters from viewers, who shared not only their impressions of what they had seen, but also reflected on the future of theatre and television, shared their life stories. The remarkable breadth of literary and cultural knowledge of the authors of the letters is admirable. In a great number of the letters, the viewers asked to show their favourite television plays again.

Conclusion

The history of the Tatar television theatre requires further study and systematization. Our article is only the first step towards understanding this layer of Tatar culture.

Acknowledgment: The authors of the article express their gratitude to directors Akhtyam Zaripov and Anas Khasanov for providing the materials from his personal archive, shedding light on the history of Tatar television.

References

1. *Vek kino v Kazani. Sorok let Kazanskoi studii kinokhroniki* (2001) [The Era of Cinematography in Kazan. The Kazan Newsreel Studio Is Forty Years Old]. Kazan', No. 9–10. (In Russian)

2. *Govorit Kazan'! = Kazan səili! : istoricheskie dokumenty, fotomaterialy, vospominaniya, besedy i stat'i k 80-letiyu radio Tatarstana* (2008) [Kazan Speaking! = Kazan soyli!: Historical Documents, Photographic Materials, Memoirs, Conversations and Articles on the 80th Anniversary of the Radio of Tatarstan]. Fil. Federal'nogo gos. unitarnogo predpriyatiya VGTRK, Gos. teleradioveshchatel'naya kompaniya “Tatarstan”; avt.-sost.: Zaudat Darzaman, Nasim Akmal. 294 p. Kazan', Idel-Press. (In Russian)

3. Alekseeva, E. P. (2016). *Kazan'. Kinematograf. Iz veka v vek* (1897 – 2014 gg.) [Kazan. Cinema. From Age to Age]. 428 p. Kazan. (In Russian)

4. Alekseeva, E. P. (2007). *Soyuz kinematografistov Respubliki Tatarstan: 25 let* [The Union of Cinematographers of the Republic of Tatarstan: 25 Years of Age]. 64 p. Kazan. (In Russian)

5. Galimzyanova, A. T. (2020). *Stanovlenie i razvitie Kazanskoi studii kinokhroniki (1961– 1991 gg.)* [Formation and Development of the Kazan Newsreel Studio (1961–1991)]. 168 p. Kazan, izdatel'stvo Kazanskogo universiteta. (In Russian)

6. Dautova, R. V. (2011). *Partiino-gosudarstvennaya politika v oblasti sredstv massovoi informatsii avtonomnykh respublik Povolzh'ya i Priural'ya (1953–1964 gg.): dis. ... d-ra ist. nauk* [Party and State Policy in the Field of Mass Media of the Autonomous Republics of the Volga and Ural Regions (1953–1964): Doctoral Thesis]. Kazan, 402 p. (In Russian)

7. Dautova, R. V. (2008). *Stanovlenie i razvitie televideniya Tatarstana (vtoraya polovina 1950-kh –*

1985 gg.) [Formation and Development of Television in Tatarstan (second half of the 1950s – 1985)]. 191 p. Kazan, izd-vo Kazanskogo universiteta. (In Russian)

8. Dautova, R. V. (2010). *Televidenie Tatarstana: ot proshlogo k nastoyashchemu* [Television of Tatarstan: From the Past to the Present]. 278 p. Kazan, Novoe znanie. (In Russian)

9. Dautova, R. V. *Televizionnoe veshchanie* [TV Broadcast]. Tatarskaya ehntsiklopediya v 6 t. T. 5, pp. 610– 611. (In Russian)

10. Lapin, S. G. (1976). *Televidenie* [Television]. Bol'shaya sovetskaya ehntsiklopediya, v 30 t. T. 25. Moscow, Sov. ehnts-ya. (In Russian)

11. *Osnovy fil'moproizvodstva* (1975) [Fundamentals of Filmmaking]. V. S. Bogatova. P. 180. 448 p. Moscow, Iskusstvo. (In Russian)

12. Sidorova, G. P. (2019). *Russkii teatr dlya massovogo zritelya v sovetskoi kul'ture: fil'm-spektakl' i telespektakl'* [Russian Theater for the Mass Audience in Soviet Culture: A Film-Play and a TV Play]. Yaroslavskii pedagogicheskii vestnik. No. 6 (111), pp. 213–220. (In Russian)

13. Lipkov, A. I. (1979). *Problemy telefil'ma-spektaklya* [Problems of the TV Movie-Play]. Poetika televizionnogo teatra. Pp. 95–114. Moscow, Iskusstvo. (In Russian)

14. Yurenev, R. N. (1955). *Fil'my-spektakli* [Movies-Plays].Voprosy kinoiskusstva. Sbornik statei. Otv. red. Yu. S. Kalashnikov; Akad. nauk SSSR. In-t istorii iskusstv. Pp. 412–427. Moscow, Iskusstvo. (In Russian)

15. *Otkroveniya televideniya* (1976) [TV Revelations]. Sostavitel' i redaktor A. P. Svobodin. 44 p. Moscow, Iskusstvo. URL: http://indbooks.in/mirror8.ru/?page_id=144955. (In Russian)

16. Sakaeva, G. R. (2010). *Iz zhizni rezhissera R. S. Sakaeva* [About the Life of Director R. S. Sakaev]. Gasyrlar avazy. Ehkho vekov. No. 1–2, pp. 268–272. (In Russian)

17. *"Vernuvshiesya". Prem'era na TV* [Those Who Returned. Premiere on TV]. Vechernyaya Kazan'. 22 maya 1981 goda. (In Russian)

18. Galiullina, M. (2020). *Kadr artyndagy iң kaderle keshebez* [Our Dearest Person behind the Scenes]. Mədəni җomga. No. 45, 13 noyabrya, pp. 12–13. (In Tatar)

19. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: "Ioldyzlar җitə hərkemgə". Tufan Miңnullin retsenziyase* (1976) [A. Zaripov's Personal Archive: "There Are Enough Stars for Everyone". A Review by Tufan Minnullin]. Kul"yazma. 1 p. Paginatsiyasez. 10.10. (In Tatar)

20. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Ildus Əkhmətҗanovnyң khatirələre* [A. Zaripov's Personal Archive: Memoirs of Ildus Akhmetzyanov]. Kul"yazma. Ə. Zaripov tarafynnan yazyp alyngan. 1 p. (In Tatar)

21. Nurullin, I. (1965). *Tukai Peterburgta: drama* [Tukay in St. Petersburg: A Drama]. 93 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)

22. Nurullin, I. (1971). *Tukai turynda khikəyalər* [Stories about Tukay]. 135 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)

23. Ishmөkhөmmətov, 3. A. (1971). *Tukai ateizmy* [Tukay's Atheism]. 70 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)

24. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: "Tukai"* (1986) [A. Zaripov's Personal Archive: "Tukay"]. Dokumental' əsər. Avtory Əkhtəm Zaripov. Cibgat" Khəkim retsenziyase. Mashinkada basylgan. Kazan. 2 p. 12.03. (In Tatar)

25. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: ukytuchy F. I. Gafurovanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Teacher F. I. Gafurova]. Ukraina. 07.07. 1986. Kul"yazma. 1 p. Rus telendə. (In Tatar)

26. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Səet həm Bikə Shəkyrovalarnyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Sait and Bika Shakurovs]. Kazan. 10.07.1986. Kul"yazma. 1 p. (In Tatar)

27. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Gabderrəshid Tukatarovnyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Gabderrashid Tukatarov]. Kul"yazma. 1 p. 13.07. Ely kүrsətelməgən. (In Tatar)

28. Kumysnikov, Kh. (1996). *Progulka s poehtom* [A Walk with a Poet]. Respublika Tatarstan. 25 aprelya. (In Russian)

29. Əkhmət'yanov, R. (1996). *Shagyir'neң sabyi chagyna səyakhəttən soң...* [After a Trip to the Poet's Childhood...]. Mədəni җomga, 13 dekabr', pp. 14,16. (In Tatar)

30. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Doverennost' Garifa Akhunova na istsenirovku romana "Doch' Volgi" Akhtyamom Zaripovym* [A. Zaripov's Personal Archive: Garif Akhunov's letter of attorney for the adaptation of the novel "The Daughter of the Volga" by Akhtyam Zaripov]. Kazan'. 03.10.1987. Rukopis'. 1 p. (In Russian)

31. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Nurulla Gaptullinnyң khaty* [A Letter from Nurullah Gaptullin]. Nizhnekamsk. Kul"yazma. 1 p. Datacy kүrsətelməgen. (In Tatar)

32. Khөsnimərdənov, M. (1985). *"Bibinurga sүz əitməgez..." (Zəngər ehkran yanynda)* ["Don't Say a Word to Bibinur ..." (Near the Blue Screen)]. Sotsialistik Tatarstan. 13 gyinvar'. (In Tatar)

33. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: "Җomga kөn, kich belən..." (A.Gyiləҗev poveste motivlary buencha dramatik variatsiyalər)* [A. Zaripov's Personal Archive: On Friday Night...' (Dramatic variations on the motifs of A. Gilyazev's story)]. Mashinopis'. 70 p. 1984 el. (In Tatar)

34. Muhametshin, B, Khabutdinova, M, Khabutdinov, A. (2017). *The Ideological and Artistic Originality in the Dramatization of the Story "On Friday Night" (1972–1979) by Gilyazov A. M., made by A. Zaripov*. Astra Salvensis. Vol. 5. Is. 10, pp.191–198. (In English)

35. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Apas raiony Dəvash avyly Nailya Safinanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Nailya Safina of Davash Village, the Apastovo District]. Kul"yazma. 1 p. Datacy kүrsətelməgen. (In Tatar)

36. *Ə. Zaripov shəkhsi arkhivy: Kazannan Khəmidullina khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A

Letter from Khamidullina. Kazan]. Aksubai. Kul"yazma. Datasy kүrsәtelmәgәn. (In Tatar)

37. Aimet, R. (1994). *"Galiyabanu" kaitkan* ["Galiabanu" Is Back]. Shәhri Kazan. 28 maya. (In Tatar)

38. Galiev, Ә. *"Galiyabanu" my soң bu?* [Is This Galiabanu?]. Vatanym Tatarstan. 1992. №14. 8 б. (In Tatar)

39. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Әklimә Galiullinanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Aklima Galiullina]. Kul"yazma. 1 p. Datacy kүrsәtelmәgen. (In Tatar)

40. *Gradus kүtәrerlek әsәrlәr kirәk* (2015) [We Need the Works Raising the Degree]. Ә. Zaripov belәn G. Gyimadova әңg. Vatanym Tatarstan. No. 161, 23 oktyabr', p. 6. (In Tatar)

41. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Ildar Yuzeev "Ber genә sәgat'kә"* [A. Zaripov's Personal Archive: Ildar Yuzeev "Only for an Hour"]. Mashinkada basylgan. 1 p. (In Tatar)

42. Khanzafarov, N. *Satira "teshen kүrsәtә"* [Satire "Shows Its Teeth"]. Mәdәni җomga. 1992. №18. P. 8. (In Tatar)

43. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Mәgzүmә Batyrshinanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Magzuma Batyrshina]. Aksubai. Kul"yazma. Datasy kүrsәtelmәgәn. (In Tatar)

44. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: D. K. Khәkimovanyң, A. A. Zyabbarovanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from D. K. Khakimova and A. A. Zyabbarova]. Kul"yazma. Kazan. 07.07. 1986. 1 p. (In Tatar)

45. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Naҗibә Ardekhanovanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Najiba Ardekhanova]. Kul"yazma. Datasy kүrsәtelmәgәn. (In Tatar)

46. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Kazannan Sүfiә Galimovanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Sufiya Galimova, Kazan]. Kul"yazma. Datasy kүrsәtelmәgәn. (In Tatar)

47. *Ә. Zaripov shәkhsi arkhivy: Koyash Timbikovanyң khaty* [A. Zaripov's Personal Archive: A Letter from Koyash Timbikova]. Kul"yazma. 1 p. Datasy kүrsәtelmәgәn. (In Tatar)

48. Yusupov, S. *Ustnaya istoriya. Telemyuzikl "Myrau Batyr" kak nezamechennaya psikhodelicheskaya revolyutsiya v TASSR* [An Oral Story. The Telemusical "Mirau Batyr" as an Unnoticed Psychedelic Revolution in the TASSR]. Inde (inde.io) (accessed: 02.02.2022). (In Russian)

THE LIST OF TELEVISION PLAYS DIRECTED BY AKHTYAM ZARIPOV AT THE STATE TV AND RADIO BROADCASTING COMPANY IN 1972-1995 (SEE APPENDIX NO. 1, PP. 113- 114)

ҖӘМГЫЯТЬ ФИКЕРЕ КӨЗГЕСЕННӘН ТАТАР ТЕЛЕТЕАТРЫ[1]

Гөлүсә Габдерәшит кызы Аксой,
Бартын университеты,
Төркия, 74110, Бартын шәһәре, Котлыбәй-Язычылар/Мәркәз,
gaksoy@bartin.edu.tr.

Миләүшә Мөхәммәтҗан кызы Хәбетдинова,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
mileuscha@mail.ru.

Мәкаләдә татар телевидениесе тарихы материаллары системалаштырыла. Тикшеренү материаллары булып, татар режиссёрлары Гали Хөсәенов, Ринат Сакаев, Әхтәм Зарипов, Идмас Үтәгәнов, Гөлсем Беляловалар, тарафыннан иҗат ителгән телевизион спектакльләр, тамашачыларның күзәтүләре һәм хатлары тора. 1970–1990 елларда татар телендәге телеспектакльләрнең һәм телефильмнарның татар мәдәниятен популярлаштырудагы нәтиҗәле форма булганлыгы ачыклана. Телетеатр тарихы тамашачылар белән Казан телестудиясенең әдәби һәм драматик тапшырулар редакторлары арасындагы хатларда үзенчәлекле чагылыш таба.

Төп төшенчәләр: татар мәдәнияте, татар телевидениесе, татар театры, телеспектакль, телефильм, укучы хатлары

---

[1] Режиссёр Әхтәм Зариповның шәхси архив материалларының анализы М.М. Хәбетдинова тарафыннан башкарылды, Россия һәм татар телетеатры тарихын өйрәнү материалларын Г. Г. Аксой гомумиләштерде.

Кереш

Шунысы кызганыч, төбәк телевидениесе тарихы галимнәр тарафыннан җитәрлек дәрәҗәдә өйрәнелмәгән. Тематика буенча киң катлам укучыларга тәкъдим ителә торган китапларның күпчелеген юбилей басмалары тәшкил итә һәм белешмә мәгълүматлар бирү белән чикләнә. ([1], [2]). Фәнни хезмәтләр арасында Е. П. Алексеева [3], [4], А.Т. Галимҗанова [5], Р.В. Даутова [6], [7], [8], [9] хезмәтләрен аерым билгеләргә була.

Энтузиастлар тырышлыгы белән туган Казан телевидение үзэге рәсми рәвештә 1959 елның 6 ноябрендә ачыла. Мәскәү-Свердловск радиореле линиясе төзелеше тәмамлангач, 1962 елның 16 мартында казанлылар Мәскәүдән күрсәтелгән тапшыруны карау мөмкинлегенә ия була. Яңа линияләр төзелгән саен телевидение ТАССР районнарына да үтеп керә башлый. 1970 еллар башына телетапшыруларны республиканың 80 процент территориясендә карап булган [8].

Телевидение үсеше белән берлектә телевизион спектакль / телеспектакль жанры да барлыкка килә. СССРда беренче телевизион спектакль 1938 елда күрсәтелә, әмма ләкин ул вакытта видеоязмалар тәҗрибәсе практикада кулланылмау сәбәпле, телевизион спектакльләр, театр спектакльләре кебек үк, 50 нче еллар башына кадәр турыдан-туры эфирда уйналган (Т-рак кр.: [10]). «Дөреслек – яхшы, ә бәхет тагын да яхшырак» спектакле (1951) «тере» трансляциядә түгел, ә тасмага яздырып уйналган беренче театраль спектакль буларак билгеле. Б. Н. Коноплева билгеләвенчә, телеспектакльләрне кинорегистраторлар ярдәмендә кинотасмага яздыру 1950 нче еллар ахырында гына мөмкин була [11, 180 б.] Нәкъ шушы чорда – «җепшеклек» елларында телевизион театр туа.

Безнең тикшеренүнең яңалыгы татар телевизион театр тарихы буенча мәгълүматларны беренче тапкыр системага салу омтылышын ясауда.

Материаллар һәм ысуллар

Мәкаләнең максаты – тарихи-типологик ысул ярдәмендә XX гасырның икенче яртысында татар театр сәнгатенең үзенчәлекле формаларының – фильм-спектакльнең һәм динамикадагы телеспектакльнең үсешен татар мәдәнияте контекстында тикшерү; үсеш факторларын ачыклау; әлеге театраль феноменнарның тарихи һәм социомәдәни үзенчәлекләрен барлау.

Тикшеренүнең материалы булып, татар режиссёрлары Гали Хөсәенов, Ринат Сакаев, Әхтәм Зарипов, Идмас Үтәгәнов куйган телеспектакльләр; телетамашачыларның рецензияләре һәм хатлары тора.

Фикер алышу

Г. П. Сидорова билгеләвенчә, «фильм-спектакльләр һәм телеспектакльләр 1950 нче елларда телевидениенең уңышлы үсеше нәтиҗәсе буларак барлыкка килә». СССРда беренче фильм-спектакльләр 1950 елларда телевидение һәм кинотеатрларда күрсәтү өчен төшерелә башлый. Алар төрле театрлардан актерлар чакырылып, студиядә куела. Күп камералы юл белән кинотасмага телеспектакльләр төшерү өчен театраль һәм телевизион режиссерлар чакырыла. Г. П. Сидорова «фильм-спектакльләр төшерүгә кызыксыну арту массакүләм мәгълүмат чараларының техник үсеше белән генә түгел, ә 1950 елларда уен киносы кытлыгы белән дә бәйле» дип саный. [12, 214–215 б.]. Шушы ук елларда телеспектакль жанрының үзенчәлеге турында беренче тикшеренүләр барлыкка килә [13], [14].

Театр тәнкыйтьчесе Н. Жегин телеспектакльнең сәнгати үзенчәлеге турында түбәндәге фикерен әйтә: «Телевизорның бәләкәй экранында актерның таланты, аның берни белән дә аңлатып булмый торган башка кеше күзеннән карау, аныңча уйлау, ишетү, хис итү... кыскасы, башка кеше тормышы белән яшәү сәләте башка беркайда да булмаганча ачыла.

Театрда зур план юк бит, ул зур аудитория белән аралашуга йөз тота. Анда, ни әйтсәң дә, «шартлылык иероглифы» бар. Анда һәрбер хис аермачык күренә, мизансценаларда, хәрәкәтләрдә чагылыш таба... Анда хиснең үзен рәвеше белән алыштырып була. Ә тамашачы шул рәвешне күреп, таныш кодлар аша геройларның халәтен һәм алар арасындагы мөнәсәбәтләрне таный, төшенә.

Телеспектакль аның өзлексез хәрәкәте белән, зур планнарның муллыгы белән театр һәм киноның шартлылыгыннан мәхрүм – бернинди алдау, ясалмалылык юк, барысы да чын, ихлас. Кеше йөзе, кеше күзләре...

Әгәр дә без сәхнәдә еш кына нәтиҗәне күрәбез һәм ишетәбез икән, телеэкраннарда актёрның дәшмәвеннән, аның партнёры сүзләренә мөнәсәбәтеннән, аның

реакциясеннән, бәясеннән зур ләззәт кичерә алабыз.

Чын телеспектакльдә тасмага төшерүнең характеры, объекты пьесаның мәгънәсен, образларның асылын ачарга ярдәм итә» [15].

Татар телеспектакльләренең чишмә башында режиссер Гали Хөсәенов тора (1919–2001). 1952–1969 һәм 1972–1975 елларда ул Татар радиосы мөхәррире, режиссёр, Казан телевидение студиясенең баш режиссёры булып эшли. Г. Хөсәенов телевидениегә радиоспектакльләр әзерләү буенча зур тәҗрибә туплап килә. Әле балалар өчен тапшырулар режиссеры булып эшләгәндә, ул үз сценарие буенча «Җир» дигән спектакль куя. Анда өлкәннәр белән бергә балалар да катнаша. Спектакль эшләнеше, монтажы белән, музыкаль бизәлеше ягыннан кыска хронометражлы кинофильм кебек карала иде.

Студиягә баш режиссёр булып күчкәч, Г. Хөсәеновның колачы киңәя. Мәскәүнең Щепкин исемендәге училищесын тәмамлап кайткан Туфан Миңнуллин сценарийлар язарга алына. Ике иҗатчы хезмәте нәтиҗәсендә күп серияле телевизион спектакльләр дөнья күрә. Г. Хөсәеновның иң зур эшләре арасында «Анам кыры» (1965) (Чыңгыз Айтматовның шул исемдәге повесте буенча), «Муса» (1966) (Шәйхи Маннурның шул исемдәге романы буенча, 5 серия), «Казакъ кызы» (Г. Ибраһимовның танылган романы мотивлары буенча), «Ак чәчәкләр» (Г. Әпсәләмовның шул исемдәге романы буенча) әсәрләре бар. Иң беренче телеспектакльләр турыдан-туры уйнала. Ул тавышка, телеспектакльләрнең музыкаль бизәлешенә зур игътибар бирә. Аның җиңел кулыннан студиядә кадр эчендәге монтаж – гомумидән зур планга күчү, планнарга наложение ясау, камера белән йөрү кебек режиссёрлык алымнары кулланыла башлый.

Татар телетеатры тарихын режиссер Ринат Сакаевтан башка күз алдына китерү мөмкин түгел (1928–1995). Ул Казан телевидениесендә 13 ел эшли. Аның хезмәттәше, режиссёр ярдәмчесе Л. К. Гущина ул чорны болай дип искә ала: «Ринат Сәет улы белән мин 1968 елда чакыру буенча Казан телестудиясенә режиссёр ярдәмчесе булып эшләргә килгәч таныштым...

Ул чагында бары тик туры эфирда гына эшли идек, аны «эфирга тереләй чыгу» дип атый идек. Яңадан төшерү, монтажлау, яңадан яздыру мөмкин түгел. Шулай да бик күп яктырткыч әсбаплар, махсус кешеләр авыр чыбыкларын күтәреп йөри торган зур телевизион камералар белән шыгрым тулы бәләкәй студиядә даими рәвештә драматик спектакльләр, музыкаль-шигъри композицияләр <…> куела иде, шуннан ук бик күп номерлары булган бәйрәм концертлары да тапшырыла иде. Казанның һәм бирегә гастрольләргә килгән театрларның иң яхшы спектакльләрен трансляциялибез, студиянең әдәби-драма редакциясе дә үзенең спектакльләрен куя. Минемчә, студиянең сәнгати югары дәрәҗәдәге программаларын булдыру буенча мондый сәясәте баш режиссерның казанышы иде» [16, 270–271 б.].

Р. Сакаевның «Беренче театр» телефильмы (1961) татар телевидениесенең «хәзинә»се санала. Анда татар театрының легендага әверелгән актерлары катнаша: Нәҗип Гайнуллин, Шәхсәнәм Әсфәндиярова, Ирек Баһманов, Вера Минкина, Равил Шәрәфиев, Фирдәвес Әхтәмова, Наил Дунаев. Фильмны тамашачылар бүген дә яратып карый.

Г. Р. Сакаева әйтүенчә, Р. Сакаев үзенең бөтен телевизион спектакльләренә сценарийларны үзе язган, аларны рус һәм татар телләренә дә үзе тәрҗемә иткән: «Шомырт чәчәкләре», «Ленинга йөз белән», «Кайтаваз булып музыка яңгырар», «Раифада обелиск», «Туй»» [16, 271 б.]. Р. Сакаев Әнәс Хәсәновның «Тылсымлы яулык» сценариен уңышлы итеп экраннарга чыгара.

Әлегә кадәр режиссёр Әхтәм Зариповның татар телетеатры тарихына керткән өлеше лаеклы бәһасен алмаган, гәрчә аның катнашлыгында төшерелгән телеспектакльләр һәм телефильмнарның исемлеге дүрт дистәгә җитсә дә (1 нче кушымтаны карагыз). Моннан тыш, ул республикабызның күренекле кешеләре турында йөзләрчә очерклар төшергән. Режиссёр сыйфатында Казанның телевидение студиясенә Әхтәм Зарипов 1972 елда килә. 1987–1992 елларда ул баш режиссёр була.

«1968 елдан 1970 елга кадәр әдәби-драматик редакция эфирга 15 телеспектакль әзерләп чыгарды. Театрлар бер сезонга 6-7 спектакль чыгарганны искә алганда, бу аз түгел», – дип чыгыш ясады ТАССР Язучылар берлегенең партия җыелышына махсус чакырылган Казан телестудиясенең ул вакыттагы сәнгать тапшырулары баш мөхәррире А. Сафиуллина» [17].

Ә. Зариповның игътибары Шәриф Камал, Мирхәйдәр Фәйзи, Мирсәй Әмир, Фатих Хөсни, Шәриф Хөсәенов, Ибраһим Нуруллин,

Аяз Гыйләҗев, Гариф Ахунов, Туфан Миңнуллин, Әхәт Гаффар, Ринат Мөхәммәдиев, Салих Баттал, Мөсәгыйт Хәбибуллин, Әхсән Баян, Атилла Расих, Тәлгат Галиуллин, Шамил Рәкыйпов, Мәдинә Маликова кебек язучыларның иҗатларына төшә. Журналист Миләүшә Галиуллина билгеләвенчә, Ә. Зарипов сценарийларны эшләгәндә, һәрвакыт иҗади якын килә, әсәргә карата үз карашын белдерергә омтыла [18, 13 б.].

Архив материалларыннан күренгәнчә, телеспектакльләрнең сценарийлары цензура экспертизасыннан тыш, иҗади яктан рецензияләнә дә. Мәсәлән, Ә. Зариповның архивында Әхсән Баянның «Тау ягы повесте» әсәренең сценариена карата драматург Туфан Миңнуллин язган рецензия саклана. Анда рецензент телеспектакльнең сценарий авторына һәм режиссёрына авторның лирик чигенешләрен сакларга киңәш итә. Т. Миңнуллин, тулаем алганда, сценарийдан канәгать булуын әйтә: “Повесть миңа ошый... Сценарийда да бәйләнерлек урын таба алмадым. Автор фикерен сценарий авторы түкми-чәчми саклап, әсәрне телевидение теленә күчерә алган, минемчә. Дөнья күрергә язсын» [19].

1978 елның сентябрендә Әхсән Баянның «Тау ягы повесте» әсәре мотивлары буенча төшерелгән «Йолдызлар җитә һәркемгә» телефильмы СССРның яңа Конституциясенең берьеллыгына багышлап, Кемерово шәһәрендә уздырылган Бөтенсоюз телефильмнар фестивалендә җиңүче була. Телефильмны төшерүчеләр «Иң яхшы режиссёр эше» (Әхтәм Зарипов), «Иң яхшы хатын-кыз ролен башкаручы» (Фирдәвес Хәйруллина), «Иң яхшы замандаш образы» (Илдус Әхмәтҗанов) бүләкләрен алып кайта.

Режиссёрның иҗади биографиясендә иң зур сәхифәләрнең берсе аның Тукай темасы буенча эшләре була. Беренче тулы метражлы фильмны ул 1973 елда тамашачы хөкеменә чыгара. «Яз сулышы»ндагы Г. Тукай ролен Илдус Әхмәтҗанов башкара. Ул аның язмышына да йогынты ясый: «Спектакльдән соң икенче көнне Казан шәһәре мине Тукайның үзен каршылагандай каршылады. Шул көннән соң, мин милләтнең үз шагыйренә карата булган ихлас мәхәббәтен тоеп, Тукайны гомерлеккә үз иттем. Мин хәзер Тукайсыз яши алмыйм. Ул миндә, ул – минеке. Без бергә – гомергә» [20].

Аннан соң Ә. Зарипов тамашачыларга «Тукай – Петербургта» дигән телеспектакль бүләк итә, ул И. Нуруллинның шул исемдәге драмасы мотивлары буенча төшерелә [21]. Г. Тукай ролен Наил Дунаев башкара. Әлеге телеспектакльне тамашачылар яратып кабул итсә дә, әдәбият белгече Г. Тукай образының эшләнешенә карата тәнкыйть сүзләрен белдерә. И. Нуруллин Ә. Зариповны шагыйрьнең рухи дөньясын, аның мәгърифәтчелек идеалларына тугрылыгын, табигатенең максатчанлыгын сурәтләүгә җитәрлек игътибар бирмәүдә, бөек шагыйрьнең тирә-як мохитен тасвирлау белән артык мавыгуда гаепли. Әдәбият белгече режиссёрның игътибарына ике китап тәкъдим итә: И. Нуруллинның Г. Тукай турындагы хикәяләр җыентыгын (1971) [22] һәм З. А. Ишмөхәммәтовның «Тукай атеизмы» (1971) [23].

1985 елда Ә. Зарипов янә шагыйрь образына әйләнеп кайта. Язучы С. Хәкимнең сценарийга карата профессиональ рецензиясе игътибарга лаек: «Әхтәм Зарипов Тукай турында моңа хәтле билгеле булган тарихи факт, эпизод, вакыйгаларга, шагыйрьнең биографиясенә, иҗатына таянган. Механик рәвештә төзеп чыкмаган, Тукайның шагыйрь буларак бөеклеген ачу йөзеннән, эчке драмасы буенча барган. Тукайның драматик бөек тормышы күз алдыннан уза.

Әсәрдә кемнәр? Күбесе безгә таныш шәхесләр: Тукай үзе, Сәгыйть Рәмиев, Галиәсгар Камал, Сәгыйть Сүнчәләй, Зәйтүнә, Кәбир Бәкер һәм Муса Бигиевлар... Татар укучысына билгеле образлар. Бу тамашачыга тизрәк барып җитәчәк.

Уңышы нидә? Күп нәрсә таныш булуга карамастан, ялыкмый укыдым. Укыла торган итеп язган автор. Фактларны бәйли торган фикерләр ышандыра. Бәйләнешләр табигый» [24].

С. Хәким Ә. Зариповка «Тукай белән Зәйтүнә», «Тукай белән Гафури» эпизодларының концепциясен кабаттан карарга, шулай ук шагыйрьнең артык озын шигъри текстларыннан баш тартырга киңәш итә.

Татар интеллигенциясе бу фильмны язмыш бүләге итеп кабул итә. Төп рольне башкарган Фирдәвес Җәлиловка карата бик күп мактау сүзләре әйтелә. Мәсәлән, Казан университетын тәмамлаган һәм Украинада яшәүче Ф. И. Гафурова үзенең хатында тамашачыларга «Тукайны тагын да ныграк яраттырганы, аның дошманнарына карата тагын да ныграк нәфрәтләндергәне өчен» актёрга рәхмәтләрен җиткерә. Ул аеруча персонажларның сөйләм теленә соклану белдерә: «Ә теле! Күптән инде

татар телевидениесендә чиста әдәби, халыкның җорлыгы белән катнашкан сөйләм телен ишеткән юк иде!» [25].

Казанда яшәгән Сәит һәм Бикә Шәкүровларның да фикере безгә бик кызык тоелды: «Бөек шагыйребез Габдулла Тукайның тууына йөз ел тулу уңае белән Татарстан телестудиясе «Тукай» исемле күпсерияле телефильм күрсәтте. Шундый зур тантана көннәрендә без – Тукай белән телебез ачылган буын, телестудиянең бу хезмәтен үзебез өчен зур бүләк итеп кабул иттек. Чыннан да, студиянең иҗат коллективы күп көч куеп, гаять дәрәҗәдә кирәкле эш эшләгән һәм әйтергә кирәк, бу мактаулы эшне уңышлы башкарып чыккан. Фильм зур кызыксыну белән карала. Сюжеты оста корылган серияләрне көтеп аласың. Тукай биографиясенең, Тукай эшчәнлегенең яңа яклары ачылган. Биредә Тукай шагыйрь генә түгел, күпкырлы, тынгысыз җәмәгать эшлеклесе итеп бирелгән. Фильмны караганда, Тукайга табынучы – без картлар гына түгел, безнең балаларыбыз да сокланып, горурланып утырдылар. Менә нинди шәхесләребез дә булган икән бит безнең!» [26].

Тамашачыларның телефильмны үзләренчә анализлап каравы да сокландыра. Мәсәлән, Габдерәшит Туктаров телеспектакльнең 3 сериясенә карата язган «Әй ташкала-башкала» дигән язмасында Тукай образын эшләгәндә, фактик ялгышлыкларга да игътибар итә: «Экранда күрсәтелгән Тукайның кеше алдында шигырь укуы, гомумән, акланмый. Моның мең сәбәбе бар. Иң беренчесе – Тукай кеше алдында шигырь сөйләмәгән. Алар басылган. (Гомерендә бер мәртәбә «Сәйяр» труппасына кушылып, шигырь укуын иң зур хаталарының берсе итеп санаган). Гадәттә, ул шигыренең 2-3 юлын җырлап, дөресрәге, шыңшып йөргән. Яки «Кәкре койрыклар! – Кая Башны җитү» дигән кебек берәр юл яисә Коръәннән берәр аять укып куя торган булган» [27].

Х. Кумысников Т. Миңнуллинның шул исемдәге пьесасы буенча төшерелгән ике серияле «Без китәбез, сез каласыз» (1996) телефильмына карата язган язмасында Ә. Зариповның татар аксөякләре Хәсән белән Якуб Акчуриннарның образларын тудырганда, карикатура эстетикасыннан баш тартуын билгели. Бу исә режиссёрга татарларның эшлекле элитасы вәкилләренең асыл образларын тудыру мөмкинлеген биргән. Шагыйранә атмосфера тудыруга хезмәт итә торган табигать картиналары аеруча соклану хисләре белән искә алына. Шагыйрьнең табигать белән берлеген ассызыклау өчен Ә. Зарипов контраст алымын оста куллана: сәүдәгәр утарындагы тормыш рәвешенең ыгы-зыгысы гүзәл манзаралы табигать күренешләре җирлегендә аеруча ачык чагыла [28].

Үзгәртеп кору елларында Ә. Зарипов Гариф Ахунов, Ризван Хәмид, Әхәт Гаффар белән берлектә «Тукай» берләшмәсендә «Каргышлы балачак» (7 серия) (1996) фильмын эшли. Тюрколог Рифкат Әхмәтьянов үзенең рецензиясендә Ә. Зариповның бөек Г. Тукайның балачагы картинасын тудырганда, кыюлыгын билгели, чөнки галимнәрдә бу турыда өзек-өзек мәгълүматлар гына бар. Тюрколог фикеренчә, режиссёр дин әһелләре образларын эшләгәндә, стереотипларны җимерә: «Моңа кадәр мулла-хәзрәт халкын фанатикларча үз диннәрен үтәүче, үзләре дә сукырларча һәр нәрсәгә ышанучылар дип кенә укып, карап, күреп тәрбияләнгән буын. Баксаң-күрсәң, аларның да үз драмалары, үз кичерешләре, үз шатлыклары бар икән». [29, 14 б.]. Телефильм тамашачыларны «шәхесе үзе яшәгән дәвердән аерылгысыз булган» Г. Тукайның язмышы турында уйланырга этәрә. Рецензент шагыйрьнең этисе Мөхәммәтгариф образын тудырганда, сценарий авторының мөстәкыйльлегенә, әнисе Бибимәмдүдә образын тудырганда, психологик сурәтнең тирәнлегенә игътибар иттерә. Ә. Зарипов фильмда татарларның бәйрәм һәм йола мәдәниятен тасвирлауга зур игътибар бирә, мәдрәсәдә уку тәртибе, аның көнкүреше белән таныштыра, боларның исә, үз чиратында, мәдәни-агарту бурычы да зур [29, 16 б.].

Ә. Зариповның архивында Г. Ахуновның «Идел кызы» романын төшерү өчен язган ышаныч кәгазе сакланган [30]. Түбән Камада яшәгән Нурулла Гаптуллин үзенең хатында Свердловск киностудиясендә төшерелгән «Истәлек өчен Гыйлемханга» телефильмы белән «Хәзинә» телефильмын чагыштырып, анализ ясый. Телетамашачы татар телефильмының фәлсәфи тирәнлегенә соклана. Ул Татарстанның табигать күренешләре (Идел, Зөя, Нократ, Мишә елгаларының тугайлары) киләчәктә дә бик күп фильмнарны бизәр дигән өметен белдерә. Н. Гаптуллин фильмның музыкаль бизәлешен дә югары бәяли. Ә. Зарипов фильмны төшергәндә, җырчы Ренат Ибраһимовны чакырган була [31].

ТАССРның Телевизион һәм радиотапшырулар комитеты заказы буенча Ә. Зарипов 1984

елда А. М. Гыйләҗевның «Җомга көн, кич белән...» повесте мотивлары буенча телеспектакль төшерә. Премьерадан соң матбугатта кызу бәхәсләр кабынып китә [32]. А. М. Гыйләҗев укучыларыннан һәм тамашачылардан ике йөзгә якын хат ала. Язучы әлеге бәхәсләргә махсус телетапшыруда нокта куя. А. М. Гыйләҗев Бибинур тарихының укучыларда һәм тамашачыларда шундый зур кызыксыну уятуына ихластан шатлана. Шулу к вакытта ул тамашачыларның ялгыз картлык проблемасын гына күрүләренә борчылу да белдерә. Ә. Зарипов Бибинурны авыл кешеләренең кибеттәге гайбәт, имеш-мимешләре көзгесендә күрсәтә, бу исә автор әйтәсе килгән фикерне ярлыландыруга китерә. Спектакльдә баш геройның тарихы авылдашларының – шаһитларның кеше йөрәгендә игелек нуры сүнсә, нәрсә булуы турындагы хоры каймасында бирелә.

Кояш калкыр да батар,
Батар да калкыр,
Мәңге нур чәчәр!

Ә менә кеше күңелендә
Кояш батса –
Җир ничек яшәр?! [33, 4].

Б. Мөхәммәтшин, М. Хәбетдинова, А. Хәбетдинов билгеләгәнчә, «телеспектакльдә бер вакыттан икенче вакытка күчерү өчен героиняны «киендерү» алымы бик уңышлы кулланылган. Ә. Зариповның телеспектаклендә пространство чишелеше театраль шартлылыкка омтыла. Биредә без тормыш чынбарлыгын ничек бар, шулай кабатларга тырышуны күрмибез. Ә Зарипов пространствода полифонияле мохит булдырырга омтыла, ул мохитнең һәркайсында мәгълүмат яңа бер ягы белән ачыла, ул геройларның тормышыннан берәр яңа сәхифә ачып җибәрә, аларның әйләнә-тирәдәгеләр белән үзара мөнәсәбәтләренең характерына ача». ([34]). Чәчмә әсәрне драматик текстка үзгәрткәндә, сценарий авторы А. Гыйләҗев персонажларының сөйләмен индивидуальләштерә алмаган. Бу исә тамашачыларда канәгатьсезлек тудырган.

Апас районы Деваш авылыннан Наилә Сафина үзенең хатында режиссёрны телефильмга «ясалмалылык» алып керүе өчен тәнкыйтьли: «Ә бит Аяз абый повестьта берниндиясалмалылык та язмаган, ул тормышның үзен язган» [35]. Мәсәлән, Казаннан Хәмидуллинаның тәнкыйть уты, телеспектакль турында фикер алышканда, актёрларның сөйләм культурасына юнәлә: «Нигә спектакльдәге рольләрне зур уңыш белән башкаручы артистлар телевидениедән үз рольләре, геройлары турында чиста татар телендә матур итеп, тамашачыга үз фикерләрен җиткерә алмыйлар?» [36].

Ә. Зарипов 1992 елда төшергән «Галиябану» телеспектакле матбугатта кайнар бәхәсләр уятып җибәрә. Р. Аймәт фикеренчә, телеспектакльнең яңачалыгы шунда ки, ул Актаныш һәм Кайбыч районнары авылларында ачык һавада төшерелә [37]. Тамашачылар режиссёрны яшьләрнең кичке уеннары атмосферасын тудыру өчен чакырылган үзешчән «Агыйдел» ансамбле катнашлыгындагы сәхнәләрне каты тәнкыйтьләп чыгалар. Тамашачылар фикеренчә, өлкән яшьтәге артистлар мәхәббәт тарихы көзгесендә ямьсез күренә [38], [39]. Тамашачыларның уртак фикеренчә, Галиябану роле Лидия Әхмәтованың иҗади уңышсызлыгы булып тора. Телеспектакльне шулай ук халык җырларын халык рухында башкара алмаган профессиональ җырчылар да боза.

Ә. Зарипов Ә. Еники белән берлектә әдипнең «Төнге тамчылар», «Гөләндәм туташ хатирәсе» әсәрләре буенча төшерелгән телефильмнарын бик җылы хатирәлрә белән искә ала [40]. Ә. Зариповның архивында Ильдар Юзеевның «Бер генә сәгатькә» повестена карата язылган шигъри рефлексиясе – шигыре дә саклана:

Бер генә сәгатькә...

Ул килгәнче егет китеп барган...
Күрешәлмәү – нинди авыр бит...
Аңла инде сөйгән ярлар хәлен...
Тукта, поезд, китмә, сабыр ит!
    Китте... китте сугыш кырларына,
    Анда – атыш, вәхшәт, үлештер.
    Бәлки, соңгы тапкыр күрүемдер...
    Тукта, поезд, зинһар, күрештер!
Ник кызгандың, язмыш, бу гүзәлдән
Тик бер генә сәгать вакытны?
Тукта, поезд, бары бер сәгатькә
Озынайтчы авыр бәхетне!
    Туктатырга вакыт мизгелләрен
    Юкмыни соң тик бер сәбәп тә?
    Тукта, поезд, аны бәхетле ит
    Күпкә түгел, тик бер сәгатькә... [41]

Т. Галиуллинның «Бомба», «Дәгъва» хикәяләре мотивлары буенча төшерелгән «Олыларда бала-чага уены» телеспектакленең сатирик табигатен анализлап, әдәбият белгече

Н. Ханзафаров режиссёрның автор фикерен гәүдәләндерү өчен фарс алымнарын куллануын уңышлы дип бәяли [42].

«Намус» спектакле бик күп тамашачыларның йөрәгенә май булып ята, һәм алар сәхнәдәге сюжетның тормышчанлыгын ассызыклап, редакциягә дистәләгән шуңа охшаш тарихларны язып җибәрәләр (мәсәлән, Аксубай районыннан Мәгъмүзә Батыршинаның хатын карагыз [43]).

Шәриф Хөсәенов әсәре буенча куелган «Безнең подъезд төбендә» спектакленә бик күп хатлар килгән. Хат авторлары заманның әхлакый проблемалары турында үзләренең борчылулары белән бүлешә [44]; [45]. Казаннан Суфия Галимова телеспектакльне караганда, туганнары белән чын мәгънәсендә тетрәнү кичерүләре турында яза: «Безнең телевидениедә әлегә кадәр моңа охшашлы спектакльләрнең булганы юк иде әле. Бик зур рәхмәт сезгә! Үзгәртеп корулар турында сөйләшәбез икән, менә шулай эшләргә кирәк. Спектакль халыкны йокыдан уятырга ярдәм итәр... » [46]. Журналист Кояш Тимбикованың да язмасы шушындый рухта язылган [47].

Әхтәм Зариповның архивында тамашачылар хатлары белән танышканда, без телеспектакльләрне рус теленә тәрҗемәдә кабатлап күрсәтүләрен үтенеп язган хатларның күбәюенә игътибар иттек. Бу татар мохитендәге ассимиляция процессларының бер чагылышы. Моннан тыш, без 1990 елларга хатларда көндәлек, гади тарихларның күбәюенә игътибар иттек, күрәсең, дистәләрчә елларга сузылган идеологик диктаттан соң, кешеләрнең хис-кичерешләре белән уртаклашу ихтыяҗы шул рәвешле чагылыш тапкан.

Татар телетеатры тарихында режиссёр Идмас Үтәгәновның иҗаты аерым бер урын алып тора. 1960 елда ул ГИТИСның театр белгечлеге факультетын тәмамлап, Казанга кайта. Казан телевидение студиясендә беренче чорда режиссёрлар җитмәү сәбәпле, аңа төрле редакцияләрдә: пропаганда, авыл хуҗалыгы, сәнәгать, «Яңалыклар», балалар һәм яшьләр редакцияләрендә режиссёр булып эшләргә туры килә. И. Үтәгәнов Ә. Хәсәновның «Алмагачым минем, әнием», «Әти диясем килә» дигән ике кисәкле оригиналь әсәрен экранга күчерә.

1989 елда татар телендәге беренче телемюзиклны – «Мырау батыр»ны иҗат итүе белән таныла. «Мырау батыр» Нәкый Исәнбәтнең шул исемдәге әсәре буенча төшерелә. Сценарийны режиссёр Индус Сирматов белән бергә яза. Телемюзиклны төшерүдә Казанның бөтен театрлары да катнаша. ТАССРның телерадиокомпаниясе иҗади командага вакытны бик аз бирә: көнгә бер серия төшерергә кирәк була. Шул ук вакытта студиягә килгәнче, артистлар ул көнне нәрсә уйныйсыларын белмиләр әле – сценарий белән туп-туры шунда танышалар, вокал яздыру да шундый ук шартларда бара (композиторы – Рәшит Абдуллин). Мюзиклда «Бәхетле балачак» хореографик ансамбле балалары катнаша (сән. җит. Светлана Ишкузина).

«Мырау батыр» татар тамашачылары өчен зур вакыйга була. Халык һәрбер серияне түземсезләнеп көтеп ала, коллектив караулар оештыралар, ничек тәмамланыр икән дип, фикер алышулар уздыралар. Премьерадан соң көн саен дистәләрчә хатлар килә башлый. Өлкәннәр балаларның, уйнаганда, Мырау-батыр булыр өчен сугышулары турында яза [48].

И. Үтәгәновның икенче эше «Тукай» студиясендә шулай ук балалар өчен төшерелә. Ул өч серияле «Азат Мәргән» телефильмы була.

Телеспектакльләр төшерү бу эшне финанслау туктатылу сәбәпле юкка чыга.

Режиссёр Гөлсем Белялова Ә. Хәсәновның «Судан табылган хат», «Урман әкияте», «Октябрь кызы» дип аталган сценарийларын тормышка ашырганын искә алсак, балалар өчен тапшырулар редакциясе үз алдына куйган бурычларын бу өлкәдә дә җиренә җиткереп үтәгән дип танырга кала, чөнки спектакльләрдә тәгаен мисаллар нигезендә рухи-әхлакый, иҗтимагый-сәяси, дустанә, толерантлы тәрбия проблемалары чишелә һәм бу эш җәмгыятьтә тиешле бәясен ала. СССРның төп мәгълүмат чарасы булган «Правда» газетасының бер санында чыккан баш мәкаләдә Казан телевидениесе эшчәнлеге уңай бәяләнә, студия хезмәткәрләренең Дәүләт телерадиосы һәм СССРның үзәк мәдәният профсоюзы Үзәк комитетының мактау грамоталары белән бүләкләнүе дә әнә шул хакта сөйли. Икенче яктан караганда, Казан телевизион драматургиясе дигән өр-яңа жанр үз урынын тапкан дигән фикер раслана.

Нәтиҗәләр

Тикшерүгә нәтиҗә ясап, без 1970–1990 елларда төшерелгән татар спектакльләре татар мәдниятен популярлаштыруның нәтиҗәле формасы булган дип саныйбыз. Татар

режиссёрлары төрле жанрларда үзенчәлекле телеспектакльләр төшергән. Телеспектакльнең әдәби нигезе булып, XX гасыр татар язучыларының иң яхшы әсәрләре файдаланылган. Массакүләм тамашачының кызыксынуы торгынлык һәм үзгәртеп кору елларында телевидениенең ял итү формасына әверелүе белән аңлатыла. Халык арасында театр артистлары зур популярлык казана. Күпчелек тамашачыларның, театрларның республиканың эре шәһәрләрендә генә урнашуы сәбәпле, спектакльләргә йөрү мөмкинлеге булмый. Әдәби-драматик редакциягә килгән хатларның саны йөзләр белән исәпләнә. Хат авторлары караган телеспектакльләре турында тәэссоратлары белән генә бүлешеп калмый, театрның һәм телевидениенең киләчәге турында фикер йөртә, үзләренең тормыш хәлләре турында да яза. Хат язучыларның әдәби һәм мәдәни яктан күп белүе сөендерә. Яраткан телеспектакльләрен кабатлап күрсәтүне сорап язган хатлар бик күп.

Йомгак

Татар телетеатры тарихы алга таба да өйрәнүне һәм системага салуны таләп итә. Безнең мәкалә кереш мәкалә сыйфатларына ия. Бу әле татар мәдәниятенең шушы өлкәсен тикшеренүдә беренче адымнар гына.

Рәхмәт сүзләре: мәкалә авторлары Әнәс Хәсәновка, Әхтәм Зариповка шәхси архивларыннан татар телевидениесе тарихына караган материаллар белән уртаклашуы өчен рәхмәтләрен белдерә.

Әдәбият

1. Век кино в Казани. Сорок лет Казанской студии кинохроники // Казань. 2001. № 9–10.

2. Говорит Казань! – Казан сөйли!: исторические документы, фотоматериалы, воспоминания, беседы и статьи к 80-летию радио Татарстана / Фил. Федерального гос. унитарного предприятия ВГТРК, Гос. телерадиовещательная компания «Татарстан»; авт.-сост.: Заудат Дарзаман, Насим Акмал. Казань: Идел-Пресс, 2008. 294 с.

3. *Алексеева Е. П.* Казань. Кинематограф. Из века в век. (1897–2014 гг.). Казань, 2016. 428 с.

4. *Алексеева Е. П.* Союз кинематографистов Республики Татарстан: 25 лет. Казань, 2007. 64 с.

5. *Галимзянова А. Т.* Становление и развитие Казанской студии кинохроники (1961–1991 гг.) Казань: Издательство Казанского университета, 2020. 168 с.

6. *Даутова Р. В.* Партийно-государственная политика в области средств массовой информации автономных республик Поволжья и Приуралья (1953– 1964 гг.): дис. ... докт. истор. наук: 07.00.02. Казань, 2011. 402 с.

7. *Даутова Р. В.* Становление развитие телевидения Татарстана (вторая половина 1950-х – 1985 гг.). Казань: изд-во Казанского университета, 2008. 191 с.

8. *Даутова Р. В.* Телевидение Татарстана: от прошлого к настоящему Казань: Новое знание, 2010. – 278 с.

9. *Даутова Р. В.* Телевизионное вещание // Татарская энциклопедия в 6 т. Т. 5. С. 610–611.

10. *Лапин С. Г.* Телевидение // Большая советская энциклопедия, в 30 т. Т. 25. М.: Сов. энц-я, 1976. С.386.

11. Основы фильмопроизводства / В. С. Богатова. М.: Искусство, 1975. С. 180. 448 с.

12. *Сидорова Г. П.* Русский театр для массового зрителя в советской культуре: фильм-спектакль и телеспектакль // Ярославский педагогический вестник. 2019. № 6 (111). С. 213–220.

13. *Липков А. И.* Проблемы телефильма-спектакля // Поэтика телевизионного театра. М.: Искусство, 1979. С. 95–114.

14. *Юренев Р. Н.* Фильмы-спектакли // Вопросы киноискусства: Сборник статей / Отв. ред. Ю. С. Калашников; Акад. наук СССР. Ин-т истории искусств. М.: Искусство, 1955. С. 412–427.

15. Откровения телевидения / составитель и редактор А. П. Свободин. М.: Искусство, 1976. 44 с. URL: http://indbooks.in/mirror8.ru/?page_id=144955 (дата обращения: 31.05.2022).

16. *Сакаева Г. Р.* Из жизни режиссера Р. С. Сакаева // Гасырлар авазы – Эхо веков. 2010. №. 1–2. С. 268–272.

17. «Вернувшиеся». Премьера на ТВ // Вечерняя Казань. 22 мая 1981 года.

18. *Галиуллина М.* Кадр артындагы иң кадерле кешебез // Мәдәни җомга. 2020. № 45. 13 ноября. Б. 12–13.

19. Ә. Зарипов шәхси архивы: «Йолдызлар җитә һәркемгә». Туфан Миңнуллин рецензиясе. Кулъязма. 1 бит. Пагинациясез. 10.10. 1976.

20. Ә. Зарипов шәхси архивы: Илдус Әхмәтҗановның хатирәләре. Кулъязма. Ә. Зарипов тарафыннан язып алынган. 1 б.

21. *Нуруллин И.* Тукай Петербургта: драма. Казан: Татар. кит. нәшр., 1965. 93 б.

22. *Нуруллин И.* Тукай турында хикәяләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 1971. – 135 б.

23. *Ишмөхәммәтов З. А.* Тукай атеизмы. Казан: Татар. кит. нәшр., 1971. 70 б.

24. Ә. Зарипов шәхси архивы: «Тукай». Документаль әсәр. Авторы Әхтәм Зарипов. Сибгать Хәким рецензиясе. Машинкада басылган. Казан. 2 б. 12.03.1986.

25. Ә. Зарипов шәхси архивы: укытучы Ф. И. Гафурованың хаты. Украина. 07.07. 1986. Кулъязма. 1 б. Рус телендә.

26. Ә. Зарипов шәхси архивы: Сәет һәм Бикә Шәкүроваларның хаты. Казан. 10.07.1986. Кульязма. 1 б.

27. Ә. Зарипов шәхси архивы: Габдеррәшид Тукатаровның хаты. Кульязма. 1 б. 13.07. Елы күрсәтелмәгән.

28. *Кумысников Х.* Прогулка с поэтом // Республика Татарстан. 1996. 25 апреля.

29. *Әхмәтьянов Р.* Шагыйрьнең сабый чагына сәяхәттән соң... // Мәдәни җомга. 1996. 13 декабрь. Б. 14,16.

30. Ә. Зарипов шәхси архивы: Доверенность Гарифа Ахунова на исценировку романа «Дочь Волги» Ахтямом Зариповым. Казань. 03.10.1987. Рукопись. 1 с.

31. Ә. Зарипов шәхси архивы: Нурулла Гаптуллинның хаты. Нижнекамск. Кульязма. 1 б. Датасы күрсәтелмәген.

32. *Хөснимәрдәнов М.* «Бибинурга сүз әйтмәгез...» (Зәнгәр экран янында) // Социалистик Татарстан. – 1985. – 13 гыйнварь.

33. Ә. Зарипов шәхси архивы: «Җомга көн, кич белән...» (А. Гыйләҗев повесте мотивлары буенча драматик вариацияләр) Машинопись. 70 б. 1984 ел.

34. Muhametshin B, Khabutdinova M, Khabutdinov A.J., The ideological and artistic originality in the dramatization of the story ««on friday night» (1972–1979) by Gilyazova A. M., made by A. Zaripov //Astra Salvensis. – 2017. – Vol.5, Is.10. – P.191–198.

35. Ә. Зарипов шәхси архивы: Апас районы Дәваш авылы Наиля Сафинаның хаты. Кульязма. 1 б. Датасы күрсәтелмәген.

36. Ә. Зарипов шәхси архивы: Казаннан Хәмидуллина хаты. Аксубай. Кульязма. Датасы күрсәтелмәгән.

37. *Аймет Р.* «Галиябану» кайткан // Шәһри Казан. 1994. 28 мая.

38. *Галиев Ә.* «Галиябану»мы соң бу? // Ватаным Татарстан. 1992. №14.8 б.

39. Ә. Зарипов шәхси архивы: Әклимә Галиуллинаның хаты. Кульязма. 1 б. Датасы күрсәтелмәген.

40. Градус күтәрерлек әсәрләр кирәк / Ә. Зарипов белән Г. Гыймадова әңг. // Ватаным Татарстан. 2015. № 161 23 октябрь. Б. 6.

41. Ә. Зарипов шәхси архивы: Илдар Юзеев «Бер генә сәгатькә». Машинкада басылган. 1 б.

42. Ханзафаров Н. Сатира «тешен күрсәтә» // Мәдәни җомга. 1992. №18. 8 б.

43. Ә. Зарипов шәхси архивы: Мәгзүмә Батыршинаның хаты. Аксубай. Кульязма. Датасы күрсәтелмәгән.

44. Ә. Зарипов шәхси архивы: Д. К. Хәкимованың, А. А. Зяббарованың хаты. Кульязма. Казан. 07.07. 1986. 1 б.

45. Ә. Зарипов шәхси архивы: Нажибә Ардеханованың хаты. Кульязма. Датасы күрсәтелмәгән.

46. Ә. Зарипов шәхси архивы: Казаннан Сүфиә Галимованың хаты. Кульязма. Датасы күрсәтелмәгән.

47. Ә. Зарипов шәхси архивы: Кояш Тимбикованың хаты. Кульязма. 1 б. Датасы күрсәтелмәгән.

48. *Юсупов С.* Устная история. Телемюзикл «Мырау Батыр» как незамеченная психоделическая революция в ТАССР // Устная история. Телемюзикл «Мырау Батыр» как незамеченная психоделическая революция в ТАССР // Инде (inde.io) (дата обращения: 02.02.2022).

Appendix No. 1/Приложение №1

THE LIST OF TELEVISION PLAYS DIRECTED BY AKHTYAM ZARIPOV AT THE STATE TV AND RADIO BROADCASTING COMPANY IN 1972-1995

1972-1995 ЕЛЛАРДА ӘХТӘМ ЗАРИПОВ ТАРАФЫННА ДӘҮЛӘТ ТЕЛЕРАДИОКОМПАНИЯСЕНДӘ ТӨШЕРЕЛГӘН ТЕЛЕСПЕКТАКЛЬЛӘР ИСЕМЛЕГЕ

№	Телеспектакльнең исеме	Әдәби нигезе	Озынлыгы, сериядә
1	«Ата хакы»	Салих Батталның «8 нче көн» повесте буенча	1
2	«Көйсез кияү»	Туфан Миңнуллинның беренче китабы буенча	1
3	«Милициям»	Рәйсә Ишморатова әсәре буенча	1
4	«Чоңгыллар»	Мөсәгыйт Хәбибуллин романы буенча	5
5	«Җомга көн, кич белән...»	Аяз Гыйләҗев повесте буенча	3
6	«Әтәч менгән читәнгә»	Аяз Гыйләҗев повесте буенча	1
7	«Ут һәм су»	Әхсән Баянов әсәре буенча	1
8	«Йолдызлар һәркемгә җитә»	Әхсән Баяновның «Тау ягы повесте» буенча	1
9	«Зәңгәр кыңгыраулар»	Әхсән Баяновның әсәре буенча	1
10	«Саф күңел»	Мирсәй Әмир әсәре буенча	3
11	«Язмыш шуклыгы»	Фатих Хөсни әсәре буенча	2
12	«Ике буйдак»	Атилла Расих	2

		әсәре буенча	
13	«Ямашев»	Атилла Расих әсәре буенча	1
14	«Солдат Швейк»	Ярослав Гашек әсәре буенч.	1
15	«Кавказ әсире»	А. Пушкин әсәре буенча. (Лермонтов турында)	1
16	«Вөҗдан тотка-ны»	В. Жуковский әсәре буенча (А.С. Пушкин турында)	2
17	«Һәйкәл»	А. Довженко әсәре буенча	1
18	«Олыларга бала-чагы уены»		2
19	«Кияү»	Тәлгат Галиуллин повесте буенча	3
20	«Нотык»	Шәриф Камал әсәре буенча	2
21	«Уяну»	Шәриф Камал әсәре буенча	1
22	«Хаҗи әфәнде өйләнә»	Шәриф Камал әсәре буенча	3
23	«Генеральная уборка»	Шәриф Хөсәенов әсәре буеча	2
24	«Безнең подъезд төбендә»	Шәриф Хөсәенов әсәре буеча	2
25	«Откуда ты, Жан?»	Шамил Рәкыйпов әсәре буенча	1
26	«Шәфкать»	Мәдинә Маликова әсәре буенча	3
27	«Егетлеккә бер адым»	Мәдинә Маликова әсәре буенча	2
28	«Ике әби бәрәңге ала»	Газиз Мөхәммәтшин әсәрләре буенча	1
29	«Сагыш»		1
30	«Галиябану»	Мирхәйдәр Фәйзи әсәре буенча	3
31	«Габбас хәзрәт»	Гариф Ахуновның «Идел кызы» романы буенча	5
32	«Яз сулышы»	Ибраһим Нуруллин хикәяләре буенча	1
33	“Тукай Петербургта»	Ибраһим Нуруллин әсәре буенча	1
34	«Каргышлы балачак»	Гариф Ахунов һәм Әхтәм Зарипов сценарие	8
35	«Тукай»	Әхтәм Зарипов сценарие	5
36	«Капка»	Әхтәм Зарипов сценарие	3
37	«Килен-киленне сынар»	Әхтәм Зарипов сценарие	1
38	«Үзеңеке үзәктә»	Әхтәм Зарипов сценарие	1
39	«Урын»	Әхтәм Зарипов сценарие	1
40	«Уен»	Әхтәм Зарипов сценарие	1
41	«Соңгы сөю»	Әхәт Гаффар буенча	1
42	«Истәлек өчен Гыйлемханга»	Ринат Мөхәммәдиев әсәре буенча	1

ТАТАРСКИЙ ТЕЛЕТЕАТР В ЗЕРКАЛЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ[1]

Гульуся Габдрашитовна Аксой,
Бартынский университет,
Турция, Бартин, Факультет Агаджи, 54,
gaksoy@bartin.edu.tr.

Милеуша Мухаметзяновна Хабутдинова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
mileuscha@mail.ru.

В статье систематизирован материал по истории татарского телетеатра. Материалом исследования послужили телеспектакли, созданные татарскими режиссерами Гали Хусаиновым, Ринатом Сакаевым, Ахтямом Зариповым, Идмасом Утягановым, Гульсум Биляловой, а также рецензии и письма телезрителей. Доказано, что татарские телеспектакли и телефильмы в 1970–1990 гг. являлись эффективной формой популяризации татарской культуры. История телетеатра рассмотрена в зеркале переписки телезрителей с редакцией литературно-драматических передач Казанской телестудии.

Ключевые слова: татарская культура, татарское телевидение, татарский театр, телеспектакль, телефильм, письма читателей

[1] Материал по степени изученности истории российского и татарского телетеатра обобщен Аксой Г.Б., анализ архивных материалов в личном архиве режиссера Ахтяма Зарипова осуществлен Хабутдиновой М.М.